

O upotrebi ANT¹ za izučavanje informativnih sistema: (pomalo) sokratski dijalog

Prolog

Za ovo poglavlje o upotrebi teorije aktera-mreže (ANT) spojio sam nekoliko stvarnih razgovora u jedan zamišljeni.

Pozornica na kojoj se odvija dijalog je kancelarija na London School of Economics jednog mračnog februarskog utorka. Radnja se odigrava predveče, nešto pre vremena za prelazak u obližnji pub *Beaver* na kruglu piva. Tiho ali uporno kucanje čuje se na vratima na kojima piše *Profesor. Student* na doktorskim studijama informativnih sistema proviruje u kancelariju.

Uvodi: o negativnim i pozitivnim teorijama

Student: Ometam li vas u nečemu?

Profesor: Nimalo; ovo je moje radno vreme. Uđite, sedite.

S: Hvala.

P: I... Čini mi se da ste pomalo izgubljeni?

S: Pa jesam. Teško mi je, moram da kažem, da primenim teoriju aktera-mreže na moje studije slučaja.

P: Ne čudi me – ona nije primenljiva ni na šta!

1 ANT (što inače znači mrav) je skraćenica od *actor-network theory*. – *prim. prev.*

- S: Ali učili su nas... hoću da kažem... izgleda da je ona ovde u trendu. Hoćete da kažete da je zapravo *beskorisna*?
- P: Mogla bi da bude korisna, ali samo ako se ne »prime-njuje« na nešto.
- S: Izvinite, da li vi to izvodite neki zen trik? Moram da vas upozorim, ja sam običan student na doktorskim studijama informacionih sistema, pa nemojte očekivati... A nisam mnogo upućen ni u one francuske stvari, pročitao sam samo delić *Tisuću platoa*, ali nisam uspeo da nađem u tome neki smisao...
- P: Žao mi je, nisam pokušavao da kažem ništa dovtljivo. Samo da je ANT pre svega *negativni* argument. Ne kaže ništa pozitivno o bilo kojem stanju stvari.
- S: Pa kako može da mi posluži?
- P: Najbolje može da vam posluži tako što će reći nešto poput ovog: »Kada vaši izvištopci mešaju organizaciju i hardver i psihologiju i politiku u jednoj rečenici, nemojte odmah stavljati sve na svoje mesto; pokušajte da pratite vezu koju oni uspostavljaju među onim elementima koji bi izgledali potpuno nesamerljivi da ste pratili normalne akademske kategorije.«
- S: Pa zašto se onda zove »teorija« ako ne govori ništa o stvarima koje izučavamo?
- P: To jeste teorija... i to jaka, čini mi se... ali govori o tome *kako* da se izučavaju stvari, ili, bolje rečeno, kako da se ne izučavaju. Ili, bolje rečeno, kako da se akterima ostavi malo prostora da se izraze.
- S: Mislite da druge društvene teorije to ne omogućuju?
- P: Da, i to upravo zbog njihovih jačih strana: one su dobre u iskazivanju *pozitivnih* stvari o onome od čega je načinjen društveni svet. U većini slučajeva to je u redu. Sastojci su poznati. Ali ne kada se stvari menjaju brzo i – dodao bih – ne na studijama informatike, gde su granice užasno mutne. *Nove* teme, to je ono za šta vam je potreban ANT.

O mrežama i o značaju opisivanja

- S: Ali moji agensi, akteri... hoću reći ljudi sa kojima radim u IBM-u, oni su akteri-mreže. Povezani su sa mnogim drugim stvarima, ima ih svuda...
- P: Ali vidite, u tome je problem. Nije vam potrebna teorija aktera-mreže da to kažete: poslužila bi vam bilo koja socijalna teorija. Besmisleno je izabrati ovaj veoma bizarni argument kako bi se pokazalo da su vaši izvestioci umreženi.
- S: Ali oni to jesu. Oni sačinjavaju mrežu. Gledajte, pratio sam njihove veze: kompjuterske čipove, norme, školovanje, novac, nagrade, zemlje, kulture, prostorije u kojima zaseda korporativni odbor... sve. Zar nisam opisao mrežu u vašem smislu reči?
- P: Ne nužno. Slažem se da je to užasno zbunjujuće, i za to smo mi krivi: ili je, bolje rečeno, za to kriv Kalon [Callon]! On je smislio tu užasnu reč... Ali ne bi trebalo da brkate mrežu koja je ocrtana pomoću opisivanja i mrežu koja se koristi da se sačini opis.
- S: ...?
- P: Stvarno! Svakako biste se složili da crtanje olovkom nije isto što i crtanje obrisom olovke. Isto važi i za ovu dvosmislenu reč »mreža«. Pomoću aktera-mreže možete da opišete nešto što nimalo ne liči na mrežu; i obrnuto, možete da opišete mrežu koja nije cela nacrtana na način »aktera-mreže«. Naprosto brkate objekt sa metodom. ANT je metoda, i to uglavnom negativna; ne kaže ništa o *obrisu* onoga što se pomoću nje opisuje.
- S: To je zbunjujuće... zar moji ljudi iz IBM-a ne obrazuju finu, značajnu mrežu koja otkriva mnogo toga?
- P: Možda da... hoću da kažem, svakako, da – ali šta s tim?
- S: Onda mogu da ih izučavam pomoću teorije aktera-mreže!
- P: Ponoviću, možda da, a možda i ne. To u potpunosti zavisi od onoga na šta navedete svoje aktere ili aktante. Nije dovoljno da budu povezani, da budu međusobno povezani, da budu heterogeni. Sve zavisi od vrste delo-

vanja koje teče od jednog prema drugom, dakle od reči »mreža« i »rad«.

- S: Hoćete reći da kada sam pokazao da su moji akteri povezani u obliku mreže, još uvek nisam obavio ANT studiju?
- P: Upravo to hoću da kažem; ANT je više nalik na ime olovke ili četkice nego na ime objekta koji treba nacrtati ili naslikati.
- S: Ali kada sam rekao da je ANT alatka i upitao vas može li da se primeni, vi ste se usprotivili.
- P: Zato što nije alatka. Ili, bolje rečeno, zato što alatke nikad nisu »puke« alatke, spremne da se primene: i njihovi ciljevi se uvek menjaju. Akter-mreže... Slažem se da je ime blesavo... omogućuje vam da proizvedete neke *učinke* koje nikada ne biste dobili pomoću bilo koje druge socijalne teorije. To je sve za šta mogu da jemčim. To je veoma običan eksperiment: crtati olovkom ili ugljenom nije isto, peći kolače u rerni na gas nije isto kao peći ih u električnoj rerni.
- S: Ali to nije ono što želi moj supervizor. On želi okvir u koji se mogu staviti moji podaci.
- P: Ako želite da uskladištite više podataka, kupite veći hard disk...
- S: Neprestano mi ponavlja: »Trebalo ti okvir.«
- P: Je li? Dakle vaš supervizor se bavi prodajom slika? Istina je da su okviri fini za to: pozlaćeni, beli, izrezbareni, barokni, aluminijumski, itd. Ali jeste li ikada sreli slikara koji je započeo svoje remek-delo time što je najpre odabrao okvir? To bi bilo malo neobično, zar ne?
- S: Poigravate se rečima. Kada kažem »okvir« mislim na teoriju, argument, opšte stanovište, pojam – nešto što će podacima dati smisao. Uvek vam je potrebno nešto takvo.
- P: Ne, nije! Recite mi, ako je neko X puki »slučaj« Y, šta je važnije izučavati: X koji je poseban slučaj, ili Y koji je pravilo?
- S: Verovatno Y... ali i X, naprosto da vidimo da li je zaista primena nečega... pa, oboje, pretpostavljam.

- P: Ja bih se kladio na Y, pošto vas X neće naučiti ničemu novom. Ako je nešto naprosto slučaj nekog drugog stvorna stvari, onda krenite da proučavate stanje stvari. Studija slučaja kojoj je potreban dodatak u vidu okvira je studija slučaja koja je rđavo odabrana za ono od čega treba početi!
- S: Ali uvek morate da stavite stvari u kontekst, zar ne?
- P: Nemam ja strpljenja za kontekst. U okviru slika izgleda lepše, on može bolje da usmeri pogled, povećava vrednost, ali ništa ne dodaje slici. Okvir, ili kontekst, upravo je ono što ne pravi nikakvu razliku u podacima, ono što je uobičajeno znanje o njima. Da sam na vašem mestu, potpuno bih se uzdržao od okvira. Samo opisujte.
- S: »Samo opisujte.« Izvinite što pitam, ali zar to nije užasno naivno? Zar to nije upravo ona vrsta empirizma, realizma na koju smo bili upozoreni? Mislilo sam da je vaš argument sofisticiraniji od toga.
- P: A mislite da je opisivanje lako? Pretpostavljam da ste ga pobrkali sa klišeima. Na svakih sto knjiga komentara, argumenata, glosa dolazi jedna knjiga opisa. Opisivati, pažljivo posmatrati konkretno stanje stvari, iznaći jedini prikladan izveštaj o datoj situaciji – meni je to uvek izgledalo neverovatno zahtevno. Jeste li ikad čuli za Harolda Garfinkela?

O interpretativnim i objektivističkim perspektivama

- S: Ovde sam se izgubio, moram da kažem. Rečeno nam je da postoje dva tipa sociologije, interpretativna i objektivistička. Svakako da ne želite reći da vi pripadate objektivističkom tipu?
- P: Možete se kladiti da pripadam! Da, na svaki način.
- S: Vi? Ali rečeno nam je da ste vi pomalo relativist. Citirane su nam vaše reči da čak ni prirodne nauke nisu objektivne... Stoga ste svakako za interpretativnu sociologiju, tačke gledišta, mnoštvo stajališta, i tome slično.
- P: Nemam ja strpljenja za interpretativne sociologije, šta god vi nazivali tim imenom. Ne. Naprotiv, ja čvrsto

verujem da su nauke objektivne: šta bi drugo mogle da budu? Sve u njima je u vezi sa objektima, zar ne? Naprosto kažem da objekti mogu da izgledaju malo komplikovanije, uvijenije, višestrukije, složenije, zamršenije od onoga što bi »objektivisti«, kako vi to kažete, želeli da oni budu.

S: Ali zar to nije upravo ono što »interpretativne« sociologije tvrde?

P: O ne, ne sve one. One bi rekle da *ljudske* želje, *ljudska* značenja, *ljudske* namere, itd., uvode nešto »interpretativne fleksibilnosti« u svet nefleksibilnih objekata, čisto uzročnih veza. To nipošto nije ono što ja govorim. Rekao bih da su ovaj kompjuter, ovaj monitor, ova tastatura – kao objekti – sačinjeni od nekoliko slojeva, baš kao i vi koji sedite ovde: vaše telo, vaš govor, vaša pitanja. Sam predmet dodaje višestrukost, ili, bolje rečeno, stvar, da se poslužimo Hajdegerovom rečju, »postav«. Kada govorite o hermeneutici, šta god da radite, uvek očekujete ono naizgled neizbežno: neko će neizbežno dodati »ali, naravno, uvek postoje 'prirodne', 'objektivne' stvari koje nisu interpretirane«.

S: Upravo to sam hteo da kažem! Ne postoje samo objektivne realnosti, nego i one subjektivne. Zbog toga su nam potrebna oba tipa socijalnih teorija.

P: Vidite? To je neizbežno zamka: »Ne samo nego i...« Ili proširite argument na sve, ali onda je on beskoristan budući da »interpretacija« postaje još jedan sinonim za »objektivnost« – ili ga pak ograničite na jedan aspekt realnosti, onaj ljudski, i onda ste zaglavljani, budući da je objektivnost uvek sa druge strane ograde. I nije važno da li je druga strana zelenija ili trulija, svakako je izvan dometa.

S: Ali nećete poreći da i vi imate stanovište, da je i ANT smešten negde, da i vi dodajete još jedan sloj interpretacije, perspektivu?

P: Ne, zašto bih to »porekao«? Ali šta s tim? Sa stanovištem je velika stvar upravo to što možete da ga promenite. Zašto biste zaglavili sa njim? Astronomi u Griniču,

nizvodno odavde, sa mesta na kojem se nalaze na zemlji imaju ograničenu perspektivu. A ipak, prilično su dobri u menjanju te pespektive, kroz instrumente, teleskope, satelite. Veoma dobri, zar ne? Pokažite mi jedno stanovište, i ja ću vam pokazati dva tuceta načina da ga promenite. Slušajte, čitavu tu opoziciju između »stanovišta« i »pogleda niotkuda« možete bez brige da zaboravite. Kao i tu razliku između »interpretativnog« i »objektivističkog«. Ostavite hermeneutiku po strani i vratite se objektu: ili, još bolje, stvari.

S: Ali ja sam uvek ograničen na moje smešteno stanovište, na moju perspektivu, na moju vlastitu subjektivnost.

P: Veoma ste tvrdoglavi! Zbog čega mislite da imati stanovište znači »biti ograničen«, a posebno »biti subjektivan«? Kada putujete u inostranstvo i pratite putokaz »belvedere«, »panorama«, »bella vista«, te konačno dođete do prizora koji oduzima dah, na koji je način to dokaz vaših »subjektivnih ograničenja«? Sama ta stvar, doline, vrhovi, putevi, nude vam to poimanje, taj zahvat. Dokaz je to što dva metra niže ne vidite ništa od drveća, a dva metra više ne vidite ništa zbog parkinga. A ipak imate istu »subjektivnost« i imate upravo ono vaše vlastito »stanovište«. Ako nešto podržava mnoga gledišta, stvar je naprosto u tome da je to veoma složeno, nerazmrsivo umotano, lepo organizovano i prelepo – da, *objektivno* prelepo. Ako možete da imate mnoga gledišta o statui, stvar je u tome da je sama statua trodimenzionalna i omogućuje vam, da, *omogućuje* vam da idete ukруг oko nje.

S: Ali svakako da ništa nije objektivno prelepo: lepota mora da bude subjektivna... ukus i boja, relativni... ponovo sam se izgubio. Zašto bismo onda ovde provodili toliko vremena boreći se protiv objektivnosti? To što kažete ne može biti tačno.

P: Zato što su stvari koje ljudi zovu »objektivnim« većinom nizovi klišeja. Nemamo dobar opis ničega: toga šta je kompjuter, neki softver, formalni sistem, teorema.

Ne znamo gotovo ništa o onome što vi studirate – *informacija*. Kako bismo mogli da je razlučimo od subjektivnosti? Drugim rečima, postoje dva načina da se kritikuje objektivnost: jedan je da se *udaljavamo* od objekta prema subjektivnom ljudskom gledištu. Ali drugi smer je onaj o kojem ja govorim: nazad prema objektu. Nemojte dopuštati da objekte opisuju samo idioti. Kao što smo videli na času juče, kompjuter u opisu Alana Tjuringa [Alan Turing] nešto je bogatiji i zanimljiviji nego oni koje je opisao *Word Magazine*. Najvažnije je da se vratimo empirizmu.

- S: Ipak, ja sam ograničen na svoj pogled.
- P: Naravno da jeste, ali opet, pa šta? Nemojte verovati svim tim glupostima o »ograničenosti« na vlastitu perspektivu. Sve nauke su izumevale načine da se *kreću* od jednog stanovišta ka sledećem, od jednog referentnog okvira ka sledećem, za ime božje: to se zove relativitet.

O relativizmu, ANT i kontekstu

- S: Ah! Znači potvrđujete da ste relativista.
- P: Ma naravno, šta bih drugo mogao da budem? Ako želim da budem naučnik i postignem objektivnost, moram da budem kadar da putujem od okvira do okvira, od stanovišta do stanovišta.
- S: Dakle, vi povezujete objektivnost sa relativizmom?
- P: »Relativitetom«, da, naravno. Sve nauke tako rade. Naša nauka takođe.
- S: Ali kakav je *naš* način da promenimo svoja stanovišta?
- P: Rekao sam vam, naš posao je opisivanje. Svi ostali trguju klišeima. Ispitivanja, istraživanja, šta god – idemo, slušamo, učimo, vežbamo, postajemo kompetentni, menjamo gledišta. Zaista je veoma jednostavno: to se zove terenski rad. Dobar terenski rad uvek proizvede mnogo opisa.
- S: Ali ja već imam mnogo opisa, davim se u njima. Upravo u tome je moj problem. Zbog toga sam se izgubio i zbog toga sam mislio da bi bilo korisno da se vidim s vama.

Zar ANT ne može da mi pomogne oko te mase podataka? Potreban mi je okvir.

- P: »Kraljevstvo za okvir.« Veoma dirljivo; mislim da razumem vaše očajanje. Ali ne, ANT je prilično beskoristan za to. Njegovo glavno načelo je da sami akteri sve prave, uključujući vlastite okvire, vlastite teorije, vlastite kontekste, vlastitu metafiziku, čak i vlastitu ontologiju... Stoga bi smer u kojem treba ići bio – još opisa, bojim se.
- S: Ali opisi su predugački. Umesto toga moram da *objašnjavam*.
- P: Vidite? U tome se ja ne slažem sa većim delom nastave društvenih nauka.
- S: Ne biste se složili sa potrebom društvenih nauka da obezbede objašnjenje podataka koje gomilaju? I vi sebe nazivate *naučnikom* društvenog usmerenja i objektivizmom!
- P: Rekao bih da vaš opis nije dobar ako mu je potrebno objašnjenje, to je sve. Objašnjenje je potrebno samo lošim opisima. To je zaista veoma jednostavno. U svakom slučaju, na šta se u većini slučajeva misli kada se kaže »objašnjenje«? Na dodavanje još jednog aktera kako bi onima koji su već opisani dao energiju neophodnu za delanje. Ali ako treba da dodaš još jednog, onda mreža nije potpuna, a ako već okupljeni akteri nemaju dovoljno energije da deluju, onda oni nisu »akteri«, već puki posrednici, glupani, lutke. Oni ne rade ništa, tako da ionako ne bi trebalo da budu deo opisa. Nikada nisam video dobar opis kome je potrebno objašnjenje. Ali pročitao sam bezbrojne loše opise kojima ništa nije dodato masovnim dodavanjem »objašnjenja«.
- S: To je veoma zabrinjavajuće. Trebalo je da znam: drugi studenti su me upozorili da ne diram u te ANT stvari... A sad mi vi kažete da ne bi trebalo čak ni da pokušam bilo šta da objasnim.
- P: Nisam to rekao, već samo to da ili je vaše objašnjenje relevantno i, u praksi, dodajete novi agens opisu pošto

je mreža naprosto šira nego što ste mislili – ili akter ne pravi nikakvu razliku i vi naprosto dodajete nešto irelevantno, što ne pomaže niti opisivanju niti objašnjavanju. U tom slučaju, odbacite ga.

- S: Ali moje kolege koriste mnogo njih: »IBM-ova korporativna kultura«, na primer, ili »britanski izolacionizam«, ili »pritisak tržišta«, ili »koristoljublje«. Zašto bi trebalo da se lišim tih kontekstualnih objašnjenja?
- P: Možete da ih zadržite ako vas to zabavlja, ali nemojte misliti da ona išta objašnjavaju – to su puki ukrasi. U najboljem slučaju su primenjiva podjednako na sve vaše aktere, što znači da su apsolutno irelevantna pošto nisu kadra da uvedu razliku među njih. Po pravilu, kontekst ne valja. To je naprosto način da prestanete da opisujete kada ste umorni ili previše lenji da nastavite.

O pisanim opisima, pričama i tezama

- S: Ali upravo u tome je moj problem: da stanem. Moram da završim taj doktorat; imam još samo osam meseci. Uvek kažete »još opisa«, ali to je kao Frojd [Freud], beskonačna analiza. Kada da prestanete? Moji akteri su svuda. Kuda bi trebalo da idem? Šta je potpuni opis?
- P: E to je dobro pitanje, zato što je praktično. Kao što uvek kažem: dobra teza je teza koja je završena. Ali postoji još jedan način da prestanete osim »dodavanja objašnjenja« ili »stavljanja u okvir«.
- S: Onda mi recite koji je.
- P: Prestajete kada ste napisali svojih 80.000 reči ili koliki god da je format ovde, uvek to zaboravljam.
- S: E to je stvarno sjajno, toliko je od pomoći, hvala vam do neba! Sad mi je laknulo... Znači moja teza je završena kada bude završena... Ali to je tekstualno ograničenje, nema nikakve veze sa metodom.
- P: Vidite? I zbog toga se potpuno ne slažem sa načinima na koje ovde podučavaju studente na doktorskim studijama. Pisanje tekstova ima svake veze sa metodom. Pišete tekst koji se sastoji od toliko i toliko reči, pišete